

УДК 347.941

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-3-129-134>

О. І. Лук'янчук, аспірант кафедри
цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПОРЯДОК ПРИМУСОВОГО СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ НА КОРИСТЬ БАТЬКІВ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблеми визначення порядку стягнення аліментів на утримання батьків і додаткових витрат на їх догляд та лікування. Окреслені підстави для звернення до суду щодо стягнення аліментів на батьків. Визначено строк, з якого присуджуються аліменти. Встановлено сторони у розгляді справи про стягнення аліментів та коло інших суб'єктів, що залучаються до участі в таких категоріях судових справ. Визначені підстави для стягнення додаткових витрат на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю. Розглянуто особливості стягнення витрат на догляд та лікування батьків у разі їх тяжкої хвороби або інвалідності. Встановлено, що обов'язок по утриманню та участі в додаткових витратах на батьків не залежить від рівня матеріальної забезпеченості їхніх дітей. З'ясовано, що правом вимоги на своє утримання наділені винятково батьки, які можуть вимагати його як від конкретної дитини, так і від декількох або від усіх дітей.

Встановлено, що стягнення коштів на лікування та догляд передбачається як одноразово, так і протягом певного строку, отже, це може бути або конкретна сума, що підлягає стягненню за весь час лікування та догляду за хворим батьком, матір'ю, або ж ця сума може бути розділена, наприклад, на однакові платежі для сплати протягом конкретного періоду.

Визначено, що розмір аліментів визначається в судовому порядку залежно від матеріального та сімейного становища батьків та дітей. Розглянуто умови звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька з підстав їх ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків.

Ключові слова: сімейне право, порядок стягнення аліментів, обов'язок утримувати, утримання, аліменти, непрацездатні батьки, діти, інвалідність, повнолітні, стягнення коштів, примусове стягнення, потреби, додаткові витрати, тяжка хвороба.

O. I. Lukyanchuk. The order of maintenance enforcement for parents upon the family law of Ukraine

The article focuses on the problems of establishment of the procedure for recovery of maintenance for parents and additional costs for their care and treatment. The grounds for appealing to the court on the issue of recovery of maintenance have been outlined. The term, after which alimony is paid, has been determined. The parties to the matters concerning the recovery of maintenance as well as other parties involved in these matters have been identified. The grounds for recovery parents' additional expenses caused by serious illness, disability or frailty have been identified. The peculiarities of recovery expenses for parents' care and treatment in case of their serious illness or disability have been considered. It has been established that the obligation to maintain parents and to share additional expenses does not depend on the well-being of their children. It has been found that only parents are entitled to claim for their maintenance; the maintenance can be claimed from one child, several or all children.

It has been established that the costs for the treatment and care can be collected on a one-time basis and for a certain period of time; so it can be either a specific amount to be collected for the entire period of treatment and care of a sick father, a mother or this sum can be divided, for example, into equal payments, which are paid within a certain period.

It has been established that the amount of alimony is determined by a court, depending on the financial and marital status of parents and children. The conditions for the release of a daughter, a son from the obligation to support a mother, a father on the grounds of their fail to perform parental obligations have been considered.

Key words: family law, procedure for recovery of maintenance, duty to maintain, maintenance, alimony, incapacitated parents, feeble, disability, children, adults, recoveries, enforcement, needs, additional expenses, serious illness.

© О. І. Лук'янчук, 2019

Постановка проблеми. За нормальних умов діти добровільно допомагають своїм батькам, зокрема непрацездатним, виявляють турботу про них та піклуються. Однак там, де стабільність стосунків між батьками та дітьми порушується, перед державними органами постає завдання по забезпеченню примусового виконання цього обов'язку. На практиці під час розгляду такої категорії справ у суді батькам часто відмовляють у позовних вимогах з підстав саме недоведеності факту їх непрацездатності або потреби в матеріальній допомозі. Насамперед це пов'язано із тим, що немає чіткого роз'яснення, що законодавець розуміє під поняттям «потребує матеріальної допомоги»: який фінансовий рівень батьків буде вважатися достатнім і не потребуватиме додаткової матеріальної допомоги зі сторони їхніх дітей. Окрім цього, закон чітко встановив перелік осіб, які належать до непрацездатних, і здається логічним, що і особи похилого віку, тяжко хворі та особи з ознаками каліцтва також повинні належати до цієї категорії. Однак, на жаль, виявляється це не так, і у законі є певні прогалини та недоліки стосовно цього питання.

Отже, актуальність теми цього дослідження зумовлена потребою визначення основних юридичних фактів, які дають підстави для задоволення позовних вимог щодо стягнення аліментів на утримання та додаткових витрат, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці сімейного права питанням аліментних відносин приділяли увагу чимало вчених, зокрема: В.К. Антошкіна, Л.В. Афанасьєва, І.В. Жилінкова, В.А. Кройтор, Т.В. Малярчук, З.В. Ромовська, Л.В. Сапейко, Ю.С. Червоний, С.Я. Фурса. Однак їх наукові праці присвячувались обов'язку батьків щодо утримання неповнолітніх дітей. Отже, є необхідність розгляду проблемних питань, що стосуються порядку примусового стягнення аліментів на утримання батьків та додаткових витрат, передбачених законодавством.

Метою статті є визначення порядку примусового стягнення аліментів на утримання батьків та додаткових витрат, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю. Завданнями, що підлягають вирішенню для досягнення вказаної мети, є визначення: порядку, в якому розглядаються вказані справи; кола осіб, які мають право на звернення до суду із подібними позовами; низки обставин, які належать до предмета доказування.

Виклад основного матеріалу. Держава як регулятор відносин у суспільстві визначає, що утвердження почуття обов'язку перед батьками є однією з цілей регулювання сімейних відносин (ст. 1 СК України) [1]. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків прямо закріплений в Основному законі нашої держави. (ст. 51 Конституції України) [2].

Незважаючи на це, іноді так трапляється, що люди непрацездатного, похилого віку, маючи вже дорослих дітей, залишаються наодинці зі своїми проблемами, розраховуючи лише на незначну державну підтримку у вигляді пенсійного забезпечення, тоді як їхні діти не лише не згадують про необхідність надання їм фінансової допомоги, а й жодним чином не проявляють турботи чи піклування про батьків.

У таких випадках держава може примусити дітей до виконання покладеного на них обов'язку шляхом стягнення аліментів на користь непрацездатних та нужденних батьків через суд [3, с. 1].

Одразу треба зазначити, якщо у ході розгляду справи в суді про стягнення аліментів з дочки, сина на утримання матері, батька буде встановлено, що існує рішення суду про позбавлення батька, матері батьківських прав відносно відповідачів, в позовних вимогах належить відмовити суду в повному обсязі відповідно до частини 2 статті 202 СК України. Також, якщо в ході розгляду справи суд з'ясує, що батько, матір ухилялися від виконання своїх бать-

ківських обов'язків, дітей також можуть звільнити від обов'язку утримувати таких батьків (ст. 204 СК України) [1].

Обов'язок виплачувати аліменти батькам може бути покладено лише на повнолітніх дітей, при цьому законодавець не ставить в залежність працездатність самих дітей, як це було раніше.

Ця категорія справ розглядається в порядку позовного провадження в загальних судах першої інстанції. Такі справи можуть порушуватися за заявами батьків та їх процесуальних представників (адвокатів), опікунів, піклувальників [4, с. 629].

Потреба матеріальної допомоги полягає в тому, що батьки насамперед є непрацездатними і здебільшого інших джерел для свого існування, окрім пенсії або державної допомоги по інвалідності, не мають. Законодавець у статті 75 СК України чітко передбачив, у яких випадках особа є такою, що потребує матеріальної допомоги, а саме: якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання її майна, інші доходи не забезпечують їй прожиткового мінімуму, встановленого законом [1].

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» розмір прожиткового мінімуму в 2019 році на одну особу в розрахунку на місяць для осіб, які втратили працездатність, становить: з 1 січня 2019 року – 1 497 гривень, з 1 липня – 1 564 гривні, з 1 грудня – 1 638 гривень [5].

Це найнижчий показник прожиткового мінімуму, встановленого на 2019 рік серед основних соціальних і демографічних груп населення.

З огляду на нинішні реалії та в умовах постійного зростання вартості життя такий «прожитковий мінімум» не може забезпечити навіть звичайних життєвих потреб людини. Треба враховувати, що через життєві обставини у батьків можливі витрати, пов'язані з наймом житла, якщо свого у власності вони не мають, необхідність у застосуванні ліків та спеціального харчування у зв'язку з хронічними хворобами, тому наявність цього уявного прожиткового мінімуму за достатньо високого рівня матеріальних статків сина чи дочки не може бути формальною підставою для відмови у позові. Справедливість, як одна із засад регулювання сімейних відносин, підкаже суду, яке рішення йому належить постановити [6, с. 396].

На нашу думку, відмова суду в позовних вимогах щодо обов'язку утримувати непрацездатних батька, матір з підстави отримання ним, нею сукупного доходу, що перевищує розмір прожиткового мінімуму, допустима лише якщо вони не доведуть, що незважаючи на це, все одно потребують матеріальної допомоги.

Згідно з чинним законодавством непрацездатність пов'язується з пенсійним віком або з інвалідністю. Відповідно до п. б) ч. 3 ст. 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до непрацездатних членів сім'ї закон відносить зокрема батька, матір, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку, передбаченого статтею 26 цього Закону [7].

Відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» до осіб, які втратили працездатність, належать: 1) особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку; 2) особи, які досягли пенсійного віку, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах; 3) непрацюючі особи, визнані особами з інвалідністю в установленому порядку [8].

Ще одне тлумачення непрацездатної особи в контексті права на утримання одного з подружжя іншим надається у ст. 75 СК України: «непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи» [1].

Відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» в Україні громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [9].

На практиці часто трапляються випадки, коли батько, матір, які ще не досягли пенсійного віку та не мають законного статусу особи з інвалідністю, за станом здоров'я не мають можливості самостійно себе утримувати та потребують додаткової матеріальної допомоги з боку дітей. Отже, змушені зробити висновок, що в таких випадках суд може відмовити в позовних вимогах на підставі їх недоведеності свого статусу непрацездатної особи.

Позов про стягнення аліментів батьки можуть пред'являти до одного, декількох чи всіх своїх дітей одночасно. Однак у СК України дотримується принцип рівності прав та обов'язків дітей стосовно батьків. Отже, відповідно до ч. 2 ст. 205 СК України під час визначення розміру аліментів та додаткових витрат суд бере до уваги можливість одержання утримання від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, дружини, чоловіка та своїх батьків [1].

Відповідно до статті 205 СК України під час визначення розміру аліментів на батьків суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін. Під час визначення розміру аліментів та додаткових витрат суд бере до уваги можливість одержання утримання від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, дружини, чоловіка та своїх батьків [1].

Щодо розміру аліментів, то він визначається в судовому порядку залежно від матеріального та сімейного становища батьків та дітей. При цьому судом враховуються всі заслугуючі на увагу інтереси сторін: непрацездатність батьків та їх потреба у матеріальній допомозі, матеріальне становище дітей, догляд дітей за батьками тощо. Також до уваги приймається отримання батьками пенсії, державних пільг, субсидій, наявність у батьків майна, що може приносити дохід, тощо [10].

Отже, СК України надав суду альтернативне право встановлювати розмір аліментів повністю чи частково, як в твердій грошовій сумі, так і в частці від заробітку (доходу). На вибір способу визначення розміру аліментів можуть впливати різні обставини: мінливість і нестабільність доходу, проживання за кордоном, одержання частини доходу в натуральній формі, наявність у дочки, сина необлікованих доходів, що підтверджено високим матеріальним рівнем їхнього життя, тощо.

Необхідно підкреслити, що крім зобов'язань з надання утримання нужденним батькам, сімейним законодавством на повнолітніх дочку, сина покладається також обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків; викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю (ст. 203 СК України) [1].

Потреба у додаткових витратах на батьків виникає на підставі такого складу юридичних фактів: 1) наявність батьківських відносин між позивачем та відповідачем; 2) непрацездатність матері, батька; 3) потреба матері, батька в матеріальній допомозі; 4) тяжка хвороба, інвалідність або немічність матері, батька; 5) витрати, пов'язані з тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю матері, батька.

Суд у кожному випадку до стягнення додаткових витрат підходить індивідуально.

Для задоволення судом позову батьків про стягнення з повнолітніх дітей коштів для сплати їх додаткових витрат необхідна наявність виняткових обставин. Щодо наявності виняткових обставин, то законодавець їх пов'язує з тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

Щодо порядку стягнення коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за батьками, то воно може здійснюватися одноразовим платежем, наприклад, якщо на проведення операції батьку чи матері потрібна певна сума грошей, яка може бути стягнена з дитини. Якщо батько чи мати потребують догляду в післяопераційний період чи період видужання від тяжкої хвороби, то такі кошти можуть стягуватися протягом певного строку.

Якщо батьки перебувають тривалий час на лікуванні, то на ліки та догляд за ними (послуги медсестри, доглядальниці) потрібні додаткові кошти, які можуть сплачуватися періодично до моменту видужання батьків.

Судом також може бути враховано, що діти здійснюють особистий догляд за батьками, допомагають їм по господарству. Адже за відсутності такого догляду і наявності потреби в ньому він має здійснюватися іншими особами, послуги яких платні, і ці послуги мали б оплачувати діти. Водночас варто звернути увагу на те, що батьки не мають права вимагати від дітей здійснення особистого догляду за ними. Аліментні зобов'язання є винятково матеріальними відносинами.

Зауважимо, що на відміну від зобов'язання повнолітніх дітей надавати допомогу непрацездатним батькам, які її потребують, піклування про батьків у вигляді відвідувань не забезпечено юридичними санкціями, тобто його виконання не можна здійснити примусово.

Обов'язок брати участь у додаткових витратах може виникати окремо від обов'язку щодо утримання батьків. Так, відповідно до СК України повнолітні дочка, син можуть бути притягнуті до участі в додаткових витратах незалежно від того, стягуються з них аліменти за рішенням суду чи ні.

Вимога про стягнення додаткових витрат може бути подана до суду й у тому випадку, якщо основна вимога про стягнення аліментів не пред'являлася через відсутність спору про звичайні (щоденні) витрати на утримання батьків. За одночасного розгляду вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат суд у рішенні окремо визначає розмір коштів, стягуваних як аліменти й додаткові витрати [10].

Однак є винятки з цього правила. Відповідно до ст. 206 СК України у виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, інвалідами (тяжка хвороба одного з батьків, на відміну від інвалідності, сама по собі не означає, що він є непрацездатним), а дитина (тобто особа, яка не досягла 18 років) має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними.

Виходячи із вказівки самої норми, застосовування її і у випадку тяжкої хвороби батьків дає нам розуміння, що суд може стягнути з дитини витрати, пов'язані з лікуванням та доглядом за матір'ю, батьком, не лише за умови їх непрацездатності, адже тяжко хвора особа не завжди має статус непрацездатної. Однак кошти, що стягуються з дитини, мають строго цільове призначення – покриття витрат, пов'язаних з доглядом за батьками та їхнім лікуванням.

Дитина може мати доходи від майна, отриманого в порядку спадкування, чи коли їй за рішенням суду була надана повна цивільна дієздатність та вона працює, займається підприємницькою діяльністю та має можливість утримувати своїх батьків у період їх лікування та догляду за ними.

Стягнення таких аліментів здійснюється в судовому порядку за заявою батька, матері, які є позивачами у справі, а дитина – відповідачем у разі, якщо їй у порядку, визначеному законом, надана повна цивільна дієздатність, і вона може бути суб'єктом цивільних процесуальних відносин, в іншому випадку її участь може бути представлена через законного представника.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З першого погляду видається, що стаття 206 СК України регулює відносини лише між неповнолітніми дітьми та батьками, які тяжко хворіють або є інвалідами і потребують коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними. Однак у зв'язку із тим, що дана норма розміщена саме в главі 17 СК України, що має назву «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання», вона може бути застосована і до повнолітніх дітей, причому винятковість її застосування в такому разі не буде знаковою.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Розгон О. Примусове стягнення аліментів на користь непрацездатних батьків. *Журнал МЕН*. № 5, 2010. С. 1–9.
4. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : Науково-практичний посібник.: У 2 кн. / Драгнева Л.Ю., Пульнева., О.С., Фурса Є.І., Фурса С.Я. та ін./За заг ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.М., 2005. 876 с.; Ромовська З.В. Українське сімейне право : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 28.02.2019 року № 2696-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2696-19>.
6. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.
7. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
8. Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 року № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
9. Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 року № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>.
10. Постанова Пленуму ВСУ «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15.05.2006 року № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.